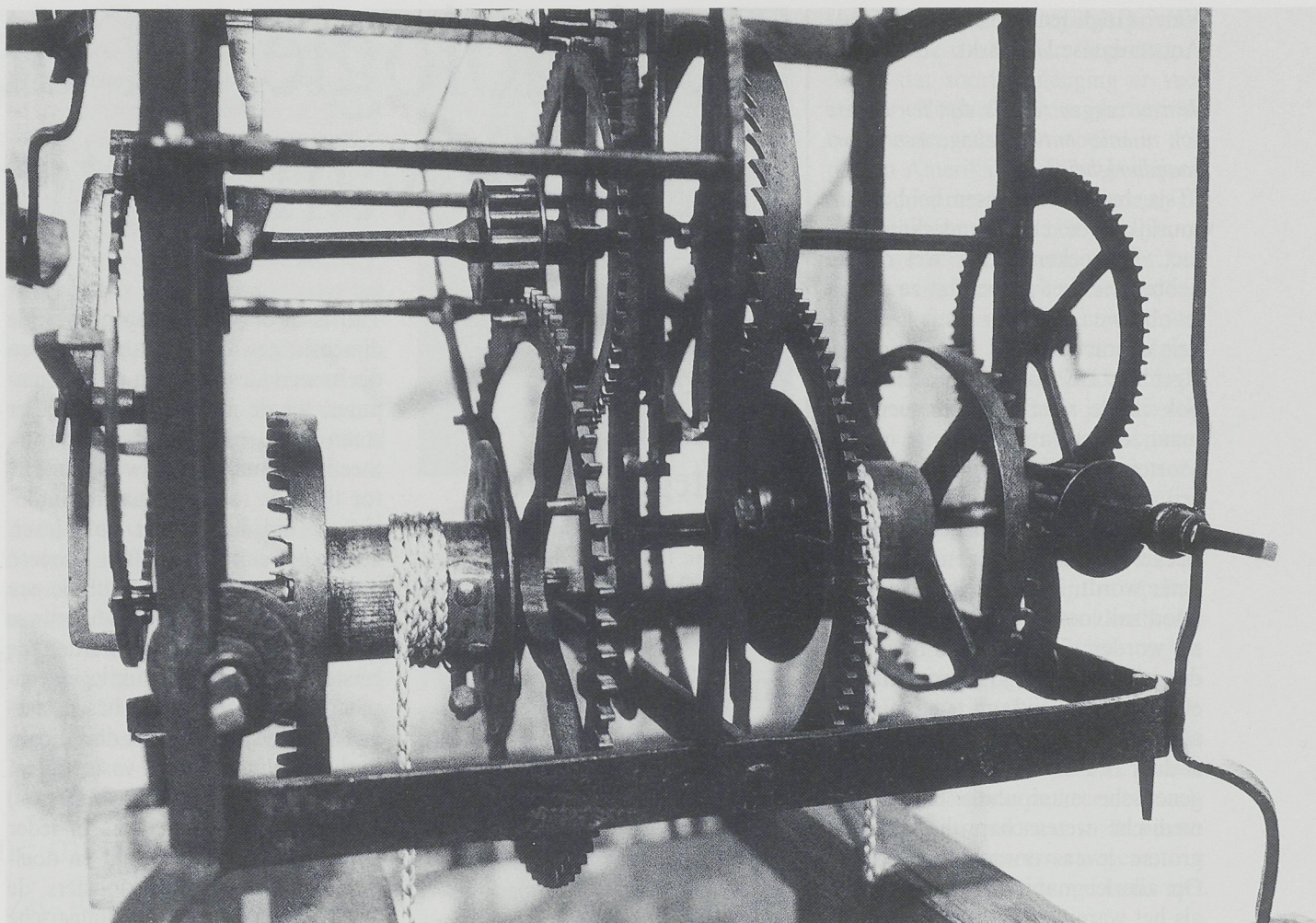

tijdperk is. Voor elke fase van de ontwikkeling daarvan is volgens hem het uurwerk zowel het voor-naamste feit als het typische symbool. Zelfs hedentendage is er geen enkele machine zo alomtegenwoordig. Het uurwerk produceert minuten en seconden. Het ligt in zijn aard de tijd te scheiden van de menselijke beleving en aldus bij te dragen tot het ontstaan van het geloof in een onafhankelijke wereld van wiskundig meetbare reeksen, de speciale wereld der natuurwetenschappen. Het strak geregelde leven, dat in de kloosters ontstond, is de mens niet aangeboren, ook al worden de mensen in het westen thans zo zeer door het uurwerk beheerst dat het hen tot een tweede natuur is geworden.

Een nieuw tijdperk was begonnen, namelijk een periode waarin tijd beperkt was geworden. Met de komst van het uurwerk veranderde het leven van alledag. Culturele waarden worden grondig herzien. In een boeiende analyse van de westerse cultuur in dit computertijdperk wijst J.D. Bolter in 'Turing's mand: Wes-

tern culture in the computer age' (1985) op de gevolgen daarvan.

'E r bestaat een nauw verband tussen de houding, die een cultuur tegenover de tijd aanneemt en de technologie, waarmee ze de tijd meet. Welke van de twee de oorzaak en welke het gevolg is, is niet gemakkelijk aan te geven. Hebben de Europeanen het door gewichten aangedreven raderuurwerk uitgevonden vanwege hun verlangen om de juiste tijd te weten, of hebben de uurwerken, toen ze eenmaal waren uitgevonden, hun manier om zaken en sociale activiteiten te regelen veranderd? Waarschijnlijk is het antwoord op beide vragen bevestigend. Dankzij een of andere cultuurwaarde moeten de Europeanen er toe gekomen zijn een apparaat te vervolmaken waarom zich geen enkele cultuur erg had bekommerd. Maar toen de nieuwe technologie eenmaal was opgeroepen, schreed ze met haar eigen meedogenloze logica voort en droeg uiteindelijk bij aan de herziening van de waarden van de hele cultuur.'

Het mechanisch raderuurwerk maakte de heerschappij van de tijd mogelijk. Het is een machtsinstrument, want het levert informatie; en kennis is macht. Dat geldt in tweevlei zin. Allereerst worden met behulp van uurwerken natuurprocessen gecontroleerd. Vervolgens oefenen mensen door middel van uurwerken ook controle uit over hun medemensen. Al spoedig na hun uitvinding werden uurwerken aangebracht op de zetels der wereldlijke en geestelijke macht. Aldus werd de onderdanen te verstaan gegeven, dat ze de tijd voor arbeid en gebed in acht dienden te nemen. Het belang van absolute heersers bij precisie-uurwerken is, evenals naderhand dat van ondernemers bij prikklokken, door de ondergeschikten verinnerlijkt. Gehoorzaamheid wordt beloond. Zo is het polshorloge de handboei geworden, die de enkeling aan de maatschappij kluistert.

D e traditionalistische mens stond onverschillig tegenover de klokketijd. Hij onderwierp zich liever aan de dwang